

LAW

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.8.24>

ROLA I MIEJSCE PRZEDSTAWICIELI STOWARZYSZEŃ SPOŁECZNYCH W DZIAŁALNOŚCI KRAJOWEJ PREWENCYJNEJ MECHANIZM UKRAINY

Paweł Garasim

*kandydat nauk prawnych, doktorant Katedry Prawa i Postępowania Karnego
Narodowy Uniwersytet Politechniki Lwowskiej (Lwów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0002-0336-4710

lesya5@meta.ua

Adnotacja. W artykule wyjaśniono treść mechanizmu prawnego i skuteczność jego realizacji w zakresie wykonywania kar i próby, który dotyczy udziału społeczeństwa w działaniach Narodowego Mechanizmu Prewencji Ukrainy, a także ustalono w związku z tym istniejące problemy i zasadniczo rozwinął oparte na nauce sposoby ich rozwiązywania

W szczególności fakt, że pomimo istnienia na Ukrainie Krajowego Mechanizmu Prewencji, zgodnie z wynikami corocznych raportów specjalnych Komisarza Rady Najwyższej Rady Praw Człowieka Ukrainy i wyników monitoringu publicznego nie wszczęto ani jednego postępowania karnego w sprawie tortur lub niehumanitarnego traktowania więźniów w areszcie i skazanych przez personel organów i instytucji kary, na które zwracają uwagę zwłaszcza zagraniczni eksperci.

Słowa kluczowe: stowarzyszenie publiczne, Krajowy mechanizm prewencji, dziedzina wykonywania kar i próby, kontrola publiczna, monitorowanie, prawa, wolności i interesy prawne skazanych, personel organów i instytucji do wykonywania kar.

THE ROLE AND PLACE OF REPRESENTATIVES OF PUBLIC ASSOCIATIONS IN THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL PREVENTIVE MECHANISM OF UKRAINE

Pavlo Garasim

*Candidate of Law, Doctoral Student of the Department of Criminal Law and Procedure
Lviv Polytechnic National University (Lviv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-0336-4710

lesya5@meta.ua

The article clarifies the content of the legal mechanism and the effectiveness of its implementation in the field of execution of punishments and probation, which relates to public participation in the activities of the National Preventive Mechanism of Ukraine, as well as established in this connection the existing problems and developed the author's scientifically based ways of solving them essentially

In particular, the fact that, despite the presence of the National Preventive Mechanism in Ukraine, other forms and types of public control over the execution process – the serving of punishments, according to the results of the annual special reports of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights and the results of public monitoring, there was no not a single criminal proceeding has been instituted on the facts of torture or inhumane treatment of prisoners in custody and convicts by the personnel of the bodies and institutions for the execution of punishments, which, in particular, foreign experts are paying attention to.

Key words: public association, National preventive mechanism, the field of execution of punishments and probation, public control, monitoring, rights, freedoms and legal interests of convicts, staff of bodies and institutions for the execution of punishments.

РОЛЬ І МІСЦЕ ПРЕДСТАВНИКІВ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ У ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРЕВЕНТИВНОГО МЕХАНІЗМУ УКРАЇНИ

Павло Гарасим

*кандидат юридичних наук, докторант кафедри кримінального права і процесу
Національного університету «Львівська політехніка» (Львів, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-0336-4710

lesya5@meta.ua

У статті з'ясовано зміст правового механізму та ефективності його реалізації у сфері виконання покарань і пробації, що стосується участі громадськості у діяльності Національного превентивного механізму України, а також встановлені у зв'язку з цим існуючі проблеми та розроблені авторські науково обґрунтовані шляхи їх вирішення по суті.

Зокрема, звертає на себе увагу той факт, що при наявності Національного превентивного механізму в Україні, інших форм і видів громадського контролю за процесом виконання – відбування покарань, за результатами щорічних спеціальних доповідей Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та за підсумками громадського моніторингу не було порушено жодного кримінального провадження за фактами катування або нелюдського поводження із ув'язненими під варту та засудженими з боку персоналу органів та установ виконання покарань, на що звертають увагу й іноземні фахівці.

Ключові слова: громадське об'єднання; Національний превентивний механізм; сфера виконання покарань і пробації; громадський контроль; моніторинг; права, свободи і законні інтереси засуджених; персонал органів та установ виконання покарань.

Вступ. Як зазначено в ч. 7 ст. 24 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України, представники громадських організацій, які залучаються Уповноваженим Верховної Ради з прав людини на договірних засадах до функцій національного превентивного механізму, відвідують установи виконання покарань (УВП) на підставі окремого письмового доручення Уповноваженого.

Здавалось би, поряд з іншими видами контролю, що здійснюється у сфері виконання покарань і пробації (ст. ст. 24, 25 КВК), такий суспільний моніторинг має забезпечувати у повній мірі дотримання прав, законних інтересів та свобод усіх категорій засуджених в Україні. При цьому, принагідно звернути увагу на той факт, що у ч. 2 ст. 25 КВК мова ведеться про громадський контроль за дотриманням лише прав засуджених під час виконання покарань, залишаючи поза предметом моніторингу не тільки законні інтереси та свободи цих суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин (ч. 1 ст. 7 даного Кодексу), але й, у цілому, інші змістовні елементи функціонування сфери виконання покарань і пробації в Україні.

У свою чергу, такий законодавчий підхід досить негативно впливає на ефективність як громадського контролю, так і процесу виконання – відбування покарань (Колб, Махніцький, 2019: 223-230).

Більш того, як це витікає із змісту офіційних документів (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.: 2022), сучасний стан охорони та захисту прав, законних інтересів та свобод засуджених в Україні носить критичний характер (Кабінет Міністрів України : 2017).

Основний текст. Враховуючи вищезазначене та потенційні можливості з зв'язку з цим Національного превентивного механізму, які на сьогодні на практиці використовуються не досить продуктивно, варто визнати, що в наявності складна прикладна проблема, яка потребує вирішення на теоретичному рівні.

Виходячи з цього, *метою* цієї наукової статті є встановлення існуючих на сьогодні проблем участі громадськості у діяльності зазначеного державного органу, а *головним завданням* – розробка науково обґрунтованих шляхів їх вирішення по суті.

Вивчення наукової літератури показало, що питання участі представників громадських об'єднань у діяльності Національного превентивного механізму є постійним об'єктом і предметом дослідження таких учених, як: К. А. Автухов, О. М. Бандурка, В. В. Василевич, О. М. Гумін, Б. М. Головкін, О. М. Джу́жа, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, О. В. Лисодед, В. О. Меркулова, Є. С. Назимко, К. Ф. Погребна, Г. О. Радов, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець та ін.

Поряд з цим, у контексті змісту тих завдань, які пов'язані з реформуванням у сучасних умовах кримінально-виконавчої системи України та з підвищенням у зв'язку з цим рівня ефективності громадського контролю за процесом виконання – відбування покарань (Кабінет Міністрів України : 2017), зазначена тематика вивчена недостатньо, що й стало вирішальним при виборі її об'єкта, предмета, мети і завдань.

Результати дослідження та їх обговорення. У науковій літературі під «національним превентивним механізмом» розуміють незалежний національний орган, який створений і діє відповідно до факультативного протоколу, до Конвенції проти катувань, спрямований на регулярний моніторинг усіх місць несвободи з метою запобігання у них жорстокого поводження з людьми, які там утримуються (Вікіпедія: 2022).

Україна ратифікувала (затвердила міжнародний договір рішенням вищого органу державної влади, який підписаний уповноваженими на це особами) (Ярошенко, 2012: 582) факультативний протокол у 2006 році (Верховна Рада України: 2006), однак Національний превентивний механізм був створений тільки у 2012 році.

Зокрема, у ст. 3 факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, з цього приводу зазначено, що кожна держава-учасниця створює, призначає чи підтримує на національному рівні один або кілька органів для відвідувань з метою недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання (Верховна Рада України: 2006).

Виходячи з цього, Україна прийняла рішення створити Національний превентивний механізм при Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини. Така модель називається «Омбудсмен», тому, що вказана діяльність здійснюється як фахівцями офісу Уповноваженого, так і представниками громадськості (Верховна Рада України: 1997).

При цьому, відповідно до положень ч. 3 ст. 24 КВК України, представники громадських організацій (Верховна Рада України: 2012), які залучені Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини на договірних засадах до виконання функцій Національного превентивного механізму, відвідують установи виконання покарань на підставі окремого письмового доручення Уповноваженого.

У цілому ж, правовий механізм виконання Уповноваженим функцій Національного превентивного механізму визначений у ст. 19-1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України», а саме – Уповноважений у цьому напрямі:

1) здійснює регулярні відвідування місць, зазначених у п. 8 ст. 13 вказаного Закону, без попереднього повідомлення про час і мету відвідувань та обмеження їх кількості;

2) проводить опитування осіб, які перебувають у місцях, зазначених у п. 8 ст. 13 даного Закону, з метою отримання інформації стосовно поведінки з цими особами і умов їх тримання, а також опитування інших осіб, які можуть надати таку інформацію;

3) вносить органам державної влади, державним органам, підприємствам, організаціям незалежно від форм власності, у тому числі зазначеним у п. 8 ст. 13 вказаного вище Закону, пропозиції щодо запобігання катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання;

4) залучає на договірних засадах (на платній або безоплатній основі) до регулярних відвідувань місць, зазначених у п. 8 ст. 13 вказаного Закону, представників громадських організацій, експертів, учених та фахівців, у тому числі іноземних;

5) реалізує інші повноваження, передбачені цим Законом (ст. ст. 4, 13-18) (Верховна Рада України: 1997).

При цьому, опитування осіб, мова про яке йдеться у п. 2 ч. 2 ст. 19-1 даного Закону, здійснюється уповноваженим за відсутності третіх осіб та за умов, що виключають можливість прослуховування чи підслухування.

Крім цього, на вимогу Уповноваженого в разі потреби таке опитування може здійснюватись у присутності перекладача, лікаря, працівників установи, зазначених у п. 8 ст. 13 вказаного вище Закону, а у разі опитування неповнолітньої особи – її законного представника, педагога або психолога (ч. 3 ст. 19-1 Закону) (Верховна Рада України: 1997).

У свою чергу, представники громадських організацій, експерти, учені та фахівці, залучені Уповноваженим на договірних засадах до виконання функцій Національного превентивного механізму, відвідують на підставі окремого письмового доручення Уповноваженого місця, зазначені у п. 8 ст. 13 вказаного вище Закону, та з додержанням вимог його ч. 3 ст. 19-1 можуть опитувати особи, які перебувають у таких місцях, з метою отримання інформації стосовно поведінки з цими особами та щодо умов їх тримання (ч. 4 ст. 19-1 Закону) (Верховна Рада України: 1997).

Поряд з цим, варто мати на увазі, що інформація з обмеженим доступом, у тому числі конфіденційна (Верховна Рада України: 2011), одержана Уповноваженим, представниками громадських організацій, експертами, ученими та фахівцями, залученими Уповноваженим до виконання функцій Національного превентивного механізму, під час опитування осіб, які перебувають у місцях, зазначених у п. 8 ст. 13 даного Закону, використовується з додержанням законодавства про інформацію (Верховна Рада України: 1992) (ч. 5 ст. 19-1 Закону).

Звертає на себе увагу й той факт, мова про який ведеться в ч. 6 ст. 19-1 вказаного вище Закону, а саме: за запитом Уповноваженого органи державної влади, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності повинні надавати інформацію про:

а) чисельність осіб, які перебувають у місцях, вказаних у п. 8 ст. 13 даного Закону;

б) кількість таких місць, та про місце їх знаходження;

в) будь-яку іншу інформацію стосовно поведінки з особами та умов їх тримання (Верховна Рада України: 1997).

Важливим у сенсі змісту розглядуваного у цій роботі питання є такий момент: у секретаріаті Уповноваженого утворюється окремий структурний підрозділ з питань недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання.

При цьому до роботи в даному підрозділі секретаріату з додержанням рівного представництва чоловіків і жінок та представництва національних меншин залучаються фахівці різних спеціальностей, які мають належну професійну підготовку (ч. 7 ст. 19-1 Закону) (Верховна Рада України: 1997).

Більш того, як це витікає із змісту п. 8 ст. 19-1 вказаного Закону, Уповноважений готує щороку спеціальну доповідь про стан справ щодо недопущення в Україні катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.: 2022).

Така доповідь оприлюднюється в засобах масової інформації та надається Президентові України, Верховній Раді України і Кабінету Міністрів України з додержанням законодавства про інформацію (Верховна Рада України: 2011) (ч. 8 ст. 19-1 Закону) (Верховна Рада України: 1997).

Досить цінними і юридично значущими є положення, що закріплені в ч. 9 ст. 19-1 вказаного вище Закону, відповідно до яких під час виконання функцій національного превентивного механізму Уповноважений взаємодіє з Підкомітетом з недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання Комітету проти катувань, утвореним відповідно до факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання (Верховна Рада України: 2006), а також з відповідними органами іноземних держав, діяльність яких пов'язана з цією сферою (ООН, Комітет з прав людини : 1992).

Важливим є й той факт, що видатки та фінансування Національного превентивного механізму передбачаються в Державному бюджеті України (ч. 10 ст. 19-1 Закону) (Верховна Рада України: 2021).

При цьому, відповідно до положень п. 8 ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», об'єктом моніторингу фахівцями Національного превентивного механізму у сфері

виконання покарань та пробації є всі визначені у Законі органи та установи виконання покарань, а також уповноважені органи з питань пробації (Колб та ін., 2022: 192).

Але, що парадоксально – при наявності Національного превентивного механізму в Україні, інших форм і видів громадського контролю за процесом виконання – відбування покарань – за результатами щорічних спеціальних доповідей Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та за підсумками громадського моніторингу не було порушено жодного кримінального провадження за фактами катування або нелюдського поводження із ув'язненими під варту та засудженими з боку персоналу органів та установ виконання покарань, на що, зокрема, звертають увагу й іноземні фахівці (Мердок, 2010: 77-106).

І, це при тому, що на доктринальному рівні міжнародні дослідники розробили керівні принципи та методологію ефективного розслідування фактів жорстокого поводження (Сванідзе, 2019: 144).

Особливо актуальними у зв'язку з цим є проблеми, які виникають у ході діяльності в установах виконання покарань воєнізованих формувань спеціального призначення (Міністерство юстиції України : 2017), результати роботи яких нерідко стають предметом гучних скандалів у засобах масової інформації (Діденко: 2012), але, на жаль, досить рідко стають об'єктом моніторингу та оцінки з боку Національного превентивного механізму та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Висновок. Таким чином, результати вивчення змісту законодавчих актів та практики їх реалізації представниками громадськості у ході залучення їх до діяльності Національного превентивного механізму, який створений при Уповноваженому Верховної Ради з прав людини, дозволяють стверджувати, що ефективність даного виду соціального моніторингу у сфері виконання покарань є низькою та такою, що детермінує наявність у процесі виконання-відбування покарань суспільно небезпечних явищ і діянь, а також інших протиправних посягань на об'єкти правової охорони у даній галузі суспільних відносин.

Виходячи з цього, логічним з даного приводу є й інший висновок, а саме: без удосконалення правового механізму здійснення громадського контролю у сфері виконання покарань України, об'єктивно неможливо підвищити його результативність та вплив на процес виконання-відбування покарань у цілому.

Список використаних джерел:

1. Колб О. Г., Махницький О. І. Зміст громадського контролю у сфері виконання покарань України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 3(9). С. 223–230.
2. Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2021 рік : Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
3. Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 654-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
4. Національний превентивний механізм. *Вікіпедія*. URL: [w.https://uk.m.wikipedia.org>wiki](https://uk.m.wikipedia.org/wiki).
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. С. 582.
6. Про ратифікацію факультативного протоколу до Конвенції проти катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, видів поводження та покарання : Закон України від 21.07.2006. № 22-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
7. Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання : Закон України від 21.07.2006 № 22-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
8. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
9. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 року № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
10. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
11. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
12. Международная тюремная реформа. URL: PRJWEBSITE:WWW.PENALREFORM.ORG.
13. Про Держаний бюджет України на 2022 рік : Закон України від 02.12.2021 № 2385-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
14. Запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються персоналом установ виконання покарань : навч. посіб. / за заг. ред. д.ю.н., проф. О. Г. Колба. Одеса : ОДУВС, 2022. 192 с.
15. Мердок Д. Боротьба з жорстоким поводженням і безкарністю та ефективне розслідування жорстокого поводження : Доповідь по Україні. Київ : «К.І.С.», 2010. С. 77–106.
16. Сванідзе Е. Ефективне розслідування фактів жорстокого поводження : керівні принципи застосування європейських стандартів. Київ : «К.І.С.», 2019. 144 с.
17. Про затвердження Положення про територіальне (міжрегіональне) воєнізоване формування Державної кримінально-виконавчої служби України : наказ Міністерства юстиції України від 06.02.2017 № 292/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
18. Діденко А. О. Чи сприяє побиття та знущання виправленню засуджених? (Про події в Копичинській колонії № 112 26 та 27 липня 2012 року). URL: <https://khp.org/1343408901>

References:

1. Kolb O. H., Makhnitskyi O. I. (2019). Zmist hromadskoho kontroliu u sferi vykonannya pokaran Ukrainy [Content of public control in the field of execution of punishments of Ukraine]. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 3(9). S. 223–230. [in Ukrainian].
2. Pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini za 2021 rik [About the state of observance and protection of human and citizen rights and freedoms in Ukraine for 2021]: Dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. [in Ukrainian].

3. Kontsepsiia reformuvannia (rozvytku) penitentsiarnoi systemy Ukrainy [The concept of reform (development) of the penitentiary system of Ukraine]: skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.09.2017 № 654-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. [in Ukrainian].
4. Natsionalnyi preventyvnyi mekhanizm [National preventive mechanism]. *Vikipediia*. URL: [w.https://uk.m.wikipedia.org>wiki](https://uk.m.wikipedia.org/wiki). [in Ukrainian].
5. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]/ ukl. O. Yeroshenko. Donetsk : TOV «Hloria Treid», 2012. S. 582. [in Ukrainian].
6. Pro ratyfikatsiiu fakultatyvnoho protokolu do Konventsii proty katuvan, neliudskoho abo takoho, shcho prynyzhuie hidnist, vydiv povodzhennia ta pokarannia [On the ratification of the Optional Protocol to the Convention against Torture, Inhuman or Degrading Treatment and Punishment]: Zakon Ukrainy vid 21.07.2006. № 22-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. [in Ukrainian].
7. Fakultatyvnyi protokol do Konventsii proty katuvan ta inshykh zhorstokykh, neliudskykh abo takykh, shcho prynyzhuiut hidnist, vydiv povodzhennia ta pokarannia [Optional Protocol to the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment]: Zakon Ukrainy vid 21.07.2006 № 995/48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. [in Ukrainian].
8. Pro Uповnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny [About the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 23.12.1997 № 776/97-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. [in Ukrainian].
9. Pro hromadski obiednannia [About public obiednanniya]: Zakon Ukrainy vid 22 bereznia 2012 roku № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. [in Ukrainian].
10. Pro dostup do publichnoi informatsii [About access to public information]: Zakon Ukrainy vid 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. [in Ukrainian].
11. Pro informatsiiu [About information]: Zakon Ukrainy vid 2 zhovtnia 1992 roku № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. [in Ukrainian].
12. Mezhdunarodnaia tiuremnaia reforma [International prison reform]. URL: PRJWEbsite:www.penalreform.org. [in Ukrainian].
13. Pro Derzhanyi biudzheth Ukrainy na 2022 rik [About the State Budget of Ukraine for 2022]: Zakon Ukrainy vid 02.12.2021 № 2385-IKh. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. [in Ukrainian].
14. Zapobihannia kryminalnym pravoporushenniam, shcho vchyniaiuetsia personalom ustanov vykonannia pokaran [Prevention of criminal offenses committed by staff of penal institutions]: navch. posib. / za zah. red. d.iu.n., prof. O. H. Kolba. Odesa : ODUVS, 2022. 192 s. [in Ukrainian].
15. Merdok D. (2010). Borotba z zhorstokym povodzhenniam i bezkarnistiu ta efektyvne rozsliduvannia zhorstokoho povodzhennia [Combating ill-treatment and impunity and effectively investigating ill-treatment]: Dopovid po Ukraini. Kyiv : «K.I.S.», S. 77-106. [in Ukrainian].
16. Svanidze E. (2019). Efektyvne rozsliduvannia faktiv zhorstokoho povodzhennia : kerivni pryntsypy zastosuvannia yevropeiskykh standartiv [Effective investigation of facts of ill-treatment: guidelines for the application of European standards]. Kyiv : «K.I.S.»,/ 144 s. [in Ukrainian].
17. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro terytorialne (mizhrehionalne) voienizovane formuvannia Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy [On the approval of the Regulation on the territorial (interregional) paramilitary formation of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine]: nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 06.02.2017 № 292/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. [in Ukrainian].
18. Didenko A. O. Chy spryiaie pobytta ta znushchannia vypravlenniu zasudzhenykh? (Pro podii v Kopychynskii kolonii № 112 26 ta 27 lypnia 2012 roku) [Does beating and bullying help to reform convicts? (About the events in Kopychynsk Colony № 112 on July 26 and 27, 2012)]. URL: <https://khpg.org/1343408901> [in Ukrainian].